

УДК 347.56:614.25:342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.37>

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ
ПРИ НАДАННІ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА**

Смоловий А.В.

*аспірант кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету
ORCID: 0009-0008-4243-4911*

Смоловий А.В. Правові аспекти цивільно-правової відповідальності медичних працівників за порушення прав пацієнтів при наданні медичних послуг: сучасні виклики та перспективи вдосконалення законодавства.

У сучасному світі, де якість медичних послуг та права пацієнтів набувають все більшого значення, питання цивільно-правової відповідальності медичних працівників стає надзвичайно актуальним. Стаття присвячена комплексному дослідженню правових аспектів цивільно-правової відповідальності медичних працівників за порушення прав пацієнтів при наданні медичних послуг в умовах сучасних викликів та перспектив вдосконалення законодавства України.

Розглядаються теоретичні та практичні питання, пов'язані з особливостями цивільно-правової відповідальності в медичній сфері. Аналізуються правові підстави виникнення такої відповідальності, її форми та наслідки. Особлива увага приділяється специфіці доказування в медичних справах та проблемам, з якими стикаються пацієнти при захисті своїх порушених прав.

У статті аналізується судова практика розгляду справ щодо порушення прав пацієнтів, виявляються основні тенденції та проблеми правозастосування. На основі цього аналізу формулюються пропозиції щодо вдосконалення механізмів цивільно-правової відповідальності в медичній сфері.

Окрема увага приділяється новим викликам, які постають перед системою охорони здоров'я в умовах технологічного прогресу та глобалізації. Розглядаються питання відповідальності при використанні телемедицини, штучного інтелекту в діагностиці та лікуванні, а також проблеми захисту персональних даних пацієнтів.

На основі проведеного дослідження автор пропонує конкретні шляхи вдосконалення законодавства України в сфері цивільно-правової відповідальності медичних працівників. Зокре-

ма, розглядаються можливості впровадження спеціалізованих норм щодо медичної відповідальності в Цивільний кодекс України, створення ефективної системи досудового врегулювання спорів у медичній сфері, а також посилення гарантій захисту прав пацієнтів.

Стаття містить обґрунтовані висновки щодо необхідності системного підходу до реформування законодавства у сфері цивільно-правової відповідальності медичних працівників. Автор наголошує на важливості балансу між захистом прав пацієнтів та створенням сприятливих умов для професійної діяльності медичних працівників.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність медичних працівників, надання медичних послуг, медичні працівники, правові аспекти надання медичних послуг, правові аспекти цивільно-правової відповідальності медичних працівників.

Smolovyi A.V. Legal aspects of civil liability of healthcare professionals for violation of patients' rights in the course of provision of medical services: current challenges and prospects for improvement of legislation.

In today's world, where the quality of medical services and patients' rights are becoming increasingly important, the issue of civil liability of medical professionals is becoming extremely relevant. The article is devoted to a comprehensive study of the legal aspects of civil liability of healthcare professionals for violation of patients' rights in the course of providing medical services in the context of current challenges and prospects for improving Ukrainian legislation.

The article examines theoretical and practical issues related to the peculiarities of civil liability in the medical field. The legal basis for such liability, its forms and consequences are analysed. Particular attention is paid to the specifics of proof in medical cases and the problems faced by patients in defending their violated rights.

The article analyses the judicial practice of consideration of cases involving violation of patients' rights, identifies the main trends and problems of law enforcement. On the basis of this analysis, the author formulates proposals for improving the mechanisms of civil liability in the medical field.

Special attention is paid to the new challenges facing the healthcare system in the context of technological progress and globalisation. The author examines the issues of liability in the use of telemedicine, artificial intelligence in diagnosis and treatment, as well as the problems of protecting patients' personal data.

Based on the study, the author proposes specific ways to improve Ukrainian legislation in the area of civil liability of medical professionals. In particular, the author considers the possibilities of introducing specialised rules on medical liability into the Civil Code of Ukraine, creating an effective system of pre-trial settlement of disputes in the medical field, and strengthening guarantees for the protection of patients' rights.

The article contains substantiated conclusions regarding the need for a systematic approach to reforming legislation in the area of civil liability of medical professionals. The author emphasises the importance of a balance between protection of patients' rights and creation of favourable conditions for professional activity of healthcare professionals.

Key words: civil liability of healthcare professionals, provision of healthcare services, healthcare professionals, legal aspects of provision of healthcare services, legal aspects of civil liability of healthcare professionals.

Постановка проблеми. Питання цивільно-правової відповідальності, особливо в медичній сфері, є одним з найскладніших аспектів юриспруденції. Специфіка медичної практики полягає в тому, що не завжди медичні процедури, обстеження та лікування призводять до очікуваних позитивних результатів. У випадках, коли через помилкові дії чи бездіяльність медичних працівників стан пацієнта погіршується, виникає інвалідність або навіть настає смерть, постає питання про відповідальність.

Кожен такий випадок вимагає ретельного розгляду та відповідної реакції з боку державних органів. Це необхідно для забезпечення впевненості пацієнтів у захисті їхніх прав при зверненні за медичною допомогою. Водночас, загальновідомо, що якість надання медичних послуг в нашій країні часто не відповідає бажаним стандартам.

Метою статті є розглянути специфіку цивільно-правової відповідальності медичного персоналу у випадках порушення прав пацієнтів при наданні медичних послуг.

Аналіз наукових публікацій. Науковці, інтересом дослідження яких є галузь цивільно-правової відповідальності медичних працівників, не оминають увагою й питання правової охорони та захисту прав пацієнтів при наданні медичних послуг. Дане питання досліджували: І.Я. Сенюта, К.О. Скриннікова, С.Б. Булеца, С.В. Антонов. І.Я. Сенюта у своїх працях досліджує поняття «медичної помилки» та наголошує на необхідності його чіткого визначення в українському законодавстві. У працях К.О. Скриннікової розглядаються проблеми доказування в справах про медичні помилки та аналізується міжнародний досвід регулювання відповідальності медичних працівників. С.Б. Булеца досліджувала особливості цивільно-правових договорів у сфері надання медичних послуг. С.В. Антонов у своїх роботах аналізує судову практику щодо цивільно-правової відповідальності медичних працівників.

Виклад основного матеріалу. У системі цінностей кожної людини здоров'я та життя займають найвищі щаблі серед особистих немайнових благ. Це зумовлює існування фундаментального, невідчужуваного права кожної особи на охорону здоров'я, яке є природним і не може бути порушене. Питання юридичної відповідальності за порушення у медичній галузі набуває особливої ваги і стає одним із ключових напрямків державної політики.

Цивільно-правова відповідальність у галузі медичного обслуговування передбачає застосування визначених законодавством або договірними зобов'язаннями примусових заходів щодо особи, яка порушила права пацієнта, або щодо того, хто за законом несе відповідальність за дії чи бездіяльність порушника.

Ця відповідальність реалізується через накладення додаткових цивільно-правових обов'язків на порушника як наслідок його протиправних дій або бездіяльності в процесі надання медичної допомоги. Такі заходи мають на меті не лише покарання винного, але й відновлення порушених прав пацієнта та компенсацію завданої шкоди.

Особливістю даного виду відповідальності є її спрямованість на врегулювання відносин між медичним закладом або працівником та пацієнтом у рамках цивільно-правового поля, що передбачає можливість відшкодування матеріальних і моральних збитків, спричинених неналежним наданням медичних послуг [1].

Нормативно-правова база, що регулює питання відповідальності в медичній сфері, складається з низки законодавчих актів різного рівня. Основоположним документом є Конституція України, яка проголошує життя і здоров'я людини найвищими соціальними цінностями та гарантує право на охорону здоров'я, медичну допомогу та страхування.

Деталізація цих положень здійснюється у Цивільному кодексі України [2], який встановлює загальні принципи цивільно-правової відповідальності. Специфіка медичної галузі відображена у спеціальному законодавстві, зокрема у Законі України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я» [3].

Важливу роль відіграє також Закон України «Про захист прав споживачів», який застосовується до медичних послуг як особливого виду споживчих послуг. Додаткові роз'яснення щодо відповідальності медичних працівників надані у відповідному Листі Міністерства юстиції України.

Держава забезпечує реалізацію права на охорону здоров'я через фінансування відповідних програм соціально-економічного, медико-санітарного та профілактичного характеру. Цивільне законодавство разом із Законом «Про основи законодавства України про охорону здоров'я» формують комплексну систему регулювання відносин у сфері охорони здоров'я, включаючи аспекти відповідальності медичних працівників [4].

Законодавство України про охорону здоров'я, зокрема стаття 80 Основ законодавства у цій сфері, встановлює різні види відповідальності за порушення відповідних норм, включаючи цивільну, адміністративну та кримінальну. Проте, важливо зазначити, що існують певні обмеження цієї відповідальності.

Так, частина 4 статті 34 цього ж закону звільняє лікаря від відповідальності за стан здоров'я пацієнта у випадках, коли останній відмовляється від медичних рекомендацій або порушує призначений режим лікування. Ця норма іноді використовується медичними працівниками як підстава для уникнення відповідальності, що може призводити до зловживань [3].

Концепція юридичної відповідальності медичного працівника передбачає застосування заходів державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення під час виконання своїх професійних обов'язків у медичній сфері. Ці заходи, визначені правовими нормами, можуть мати наслідком для порушника втрати особистого, організаційного чи майнового характеру.

Таким чином, система відповідальності в медичній сфері балансує між необхідністю захисту прав пацієнтів та забезпеченням належних умов для професійної діяльності медичних працівників, що вимагає виваженого підходу до її застосування.

При розгляді цивільно-правової відповідальності в медичній сфері ключовим є визначення юридичного факту, що лежить в основі виникнення, зміни чи припинення правовідносин. Характер цієї відповідальності залежить від того, чи є зобов'язання договірними або позадоговірними [4].

Особлива складність полягає в тому, що одна і та ж дія медичного працівника може одночасно розглядатися як делікт і як порушення умов договору. На практиці відшкодування за договірною відповідальністю зустрічається рідко, оскільки договір про надання медичних послуг зазвичай передбачає саме надання послуги, а не гарантію досягнення конкретного результату для пацієнта.

Однак, згідно зі статтею 1196 Цивільного кодексу України, шкода, завдана здоров'ю чи життю особи під час виконання договірних зобов'язань, підлягає відшкодуванню на підставах, встановлених статтями 1166 та 1187 ЦК України. Це означає, що навіть у рамках договору про надання медичних послуг, шкода життю чи здоров'ю пацієнта розглядається з точки зору деліктної відповідальності.

Таким чином, законодавство України створює механізм захисту прав пацієнтів, який дозволяє застосовувати норми про деліктну відповідальність навіть у випадках, коли шкода виникла в рамках договірних відносин з медичним закладом чи працівником.

При договірній відповідальності її форми та розміри можуть встановлюватися як законодавчо, так і безпосередньо умовами укладеного договору. Це надає сторонам певну гнучкість у визначенні обсягу відповідальності. Натомість, позадоговірна відповідальність регулюється виключно законодавчими нормами, що обмежує можливість сторін у її модифікації.

Цивільний кодекс України, зокрема частина 4 статті 1195, дозволяє сторонам договору розширювати обсяг і збільшувати розмір відшкодування шкоди, завданої пацієнту внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я. Це положення надає додаткові гарантії захисту прав пацієнтів.

Більше того, договірні сторони мають право встановлювати відповідальність за дії чи бездіяльність, які не передбачені чинним законодавством як підстави для відповідальності. Наприклад, в договорі про надання платних медичних послуг можна прописати відповідальність пацієнта за порушення внутрішнього розпорядку медичного закладу.

Така гнучкість у визначенні умов відповідальності дозволяє більш ефективно регулювати відносини між медичними закладами та пацієнтами, враховуючи специфіку конкретних ситуацій [5].

Відшкодування шкоди, завданої пацієнтам, регулюється главою 82 Цивільного кодексу України. Згідно зі статтею 1167 ЦК, у випадках заподіяння шкоди фізичній особі неправомірними діями чи бездіяльністю, що призвели до порушення здоров'я або смерті, передбачається повне відшкодування. Обов'язок доведення відсутності вини покладається на особу чи заклад, які завдали шкоду.

Стаття 1172 ЦК встановлює, що юридична або фізична особа несе відповідальність за шкоду, заподіяну їх працівниками під час виконання трудових або службових обов'язків. Це положення безпосередньо стосується медичних закладів та їх персоналу [6].

Для настання цивільно-правової відповідальності у сфері охорони здоров'я необхідна наявність чотирьох ключових елементів: протиправність дій або бездіяльності медичного закладу чи його працівників; наявність шкоди здоров'ю або життю пацієнта; причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням та завданою шкодою; вина медичного закладу або установи.

Вищезгадані умови цивільно-правової відповідальності є універсальними та застосовуються до більшості випадків відшкодування шкоди, якщо інше не передбачено законодавством. Однак, у деяких ситуаціях закон може модифікувати, звужувати або розширювати перелік необхідних умов для відшкодування, створюючи таким чином спеціальні умови відшкодування, які, тим не менш, базуються на загальних принципах деліктної відповідальності [7].

У контексті медичної сфери ми стикаємося з особливим видом цивільного правопорушення, яке характеризується специфічним набором умов. Кожна з цих умов є необхідною, а їх сукупність є достатньою для настання відповідальності медичних працівників або закладів.

Склад такого специфічного цивільного правопорушення, що є фактичною підставою для деліктної відповідальності медичної установи, включає наступні елементи:

1. Наявність шкоди. Негативні наслідки неправомірних дій медичних працівників можуть проявлятися у різних формах. Передусім, це погіршення фізичного стану пацієнта, що в найгіршому випадку може призвести до летального результату. Крім того, пацієнт може зазнати економічних втрат через неможливість працювати та отримувати дохід. Часто виникає потреба у додаткових фінансових витратах на лікування та відновлення. Не менш важливим аспектом є емоційні та психологічні страждання, яких зазнають як сам пацієнт, так і його родина, що класифікується як нематеріальна шкода;

2. Існування правових відносин (трудових або службових) між медичним працівником та закладом охорони здоров'я;

3. Протиправність поведінки. Найчастіше вона виражається через активні дії медичних працівників, які порушують встановлені норми та стандарти надання медичної допомоги. Прикладом такої бездіяльності може бути ситуація, коли медична сестра не інформує лікаря про погіршення стану пацієнта після введення лікарського засобу.;

4. Причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою та завданою шкодою. При розгляді справ щодо цивільної відповідальності за медичні помилки чи недбалість, суд ретельно вивчає взаємозв'язок між негативними наслідками для здоров'я чи життя пацієнта та неправомірними діями медичного персоналу. Ключовим аспектом такого аналізу є встановлення прямого причинно-наслідкового зв'язку між шкодою, завданою пацієнту, та конкретними порушеннями чи бездіяльністю з боку медичних працівників, які призвели до цієї шкоди.;

5. Наявність вини у заподіювача шкоди. У випадках медичних правопорушень, відповідальність медичного закладу розглядається через призму дій його персоналу. При визначенні міри відповідальності ключовим фактором є обсяг завданої шкоди, а не форма вини. Цей принцип застосовується для оцінки дій медичного персоналу та встановлення відповідних правових наслідків. Варто зазначити, що у більшості випадків вина медичних працівників класифікується як необережність, зазвичай легкого ступеня.

Така структура правопорушення відображає специфіку медичної діяльності та забезпечує більш точне визначення відповідальності у випадках неналежного надання медичної допомоги.

Судова практика в Україні встановлює, що фінансові витрати, які особа несе на лікування травм, отриманих внаслідок неправомірних дій іншої сторони, класифікуються як майнова шкода. Це положення застосовується незалежно від тривалості лікування чи використаних медичних методів. Зокрема, у своїх рішеннях суди керуються положеннями Цивільного кодексу України, зокрема статтями 1166 та 1195, які регулюють питання відшкодування шкоди. При розгляді таких справ суди ретельно досліджують усі обставини, оцінюють надані докази та встановлюють наявність складу цивільного правопорушення.

Важливо зазначити, що для визнання витрат на лікування майновою шкодою не має значення ні тривалість лікувального процесу, ні специфіка застосованих медичних процедур. Ключовим фактором є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями відповідача та завданою шкодою здоров'ю позивача. Така позиція судів спрямована на забезпечення справедливого відшкодування постраждалій стороні та підкреслює важливість повного та всебічного розгляду подібних справ [8].

Судова практика в Україні визнає, що поняття майнової шкоди у медичних справах може включати не лише безпосередні витрати на лікування, але й супутні витрати, зокрема, на транспортування до медичних закладів.

У своїх рішеннях суди спираються на ряд статей Цивільного кодексу України, включаючи статті 1166, 1172 та 1195, які регламентують питання відшкодування шкоди. При розгляді таких справ суди враховують різні аспекти завданої шкоди: прямі медичні витрати: кошти, витрачені на придбання ліків та медичних препаратів; транспортні витрати: кошти, витрачені на проїзд до медичних установ для отримання необхідного лікування; відповідальність медичного закладу: у випадках, коли шкода завдана працівником закладу під час виконання трудових обов'язків, відповідальність несе сам заклад.

Суди також розглядають питання моральної шкоди окремо від майнової, призначаючи відповідну компенсацію. Такий підхід демонструє прагнення судової системи до всебічного відшкодування шкоди, завданої пацієнтам внаслідок медичних помилок чи недбалості, враховуючи не лише прямі медичні витрати, але й супутні витрати, пов'язані з отриманням необхідної медичної допомоги [9].

Висновки: У контексті сучасних викликів для системи охорони здоров'я, зумовлених технологічним прогресом та глобалізацією, варто розглянути наступні аспекти: відповідальність при використанні телемедицини: Встановлення стандартів якості для телемедичних консультацій; застосування штучного інтелекту (ШІ) в діагностиці та лікуванні: визначення меж відповідальності між розробниками ШІ, медичними закладами та лікарями; захист персональних даних пацієнтів: розробка протоколів безпечного зберігання та передачі медичних даних; глобалізація медичних послуг: створення міжнародних стандартів якості медичної допомоги; кібербезпека в медицині: розробка стандартів захисту медичного обладнання від кібератак; етичні аспекти нових технологій: розробка етичних кодексів та комітетів для оцінки нових методів

На основі проведеного дослідження можна запропонувати наступні конкретні шляхи вдосконалення законодавства України в сфері цивільно-правової відповідальності медичних працівників:

1. Впровадження спеціалізованих норм у Цивільний кодекс України: Додання окремого розділу, присвяченого медичній відповідальності.

2. Створення ефективної системи досудового врегулювання спорів: запровадження обов'язкової процедури медіації перед зверненням до суду у справах щодо медичної відповідальності.

3. Посилення гарантій захисту прав пацієнтів: впровадження інституту «захисника прав пацієнтів» на рівні медичних закладів та регіональних управлінь охорони здоров'я.

4. Вдосконалення системи страхування професійної відповідальності медичних працівників: розробка законодавчої бази, встановлення мінімальних страхових сум.

5. Покращення системи експертної оцінки якості медичної допомоги: створення незалежного органу з проведення медичних експертиз.

Ці заходи могли б суттєво вдосконалити правове регулювання цивільно-правової відповідальності медичних працівників в Україні, забезпечуючи баланс між захистом прав пацієнтів та створенням сприятливих умов для професійної діяльності медиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сенюта І.Я. Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичної допомоги: методичні рекомендації для адвокатів. Харків. Фактор. 2018. 64 с.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 03.09.2024 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 16.08.2024 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
4. Скриннікова К.О. Окремі аспекти цивільно-правової відповідальності лікарів (медичних працівників). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. № 79 (1). С. 237–248.
5. Булеца С.Б. Цивільно-правова відповідальність в сфері здійснення медичної діяльності. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1.
6. Антонов С.В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2006. 206 с.
7. Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика / за заг. ред. М.К. Галантича. К.: Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
8. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своїй ухвалі від 19.10.2016 р. (справа № 1019/1753/12). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62524495>.
9. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.05.2014 р. (справа № 6-38119св13). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38821501>.